

Kiállítás, kismonográfia, diszkurzív tér

Kiállításkritika kommentárokkal

1. A megyei múzeumi szervezet 2012. évi átalakulásával a tatai Kuny Domokos Múzeumnak új fenntartója lett, Tata város önkormányzata. A fenntartó az évek óta hallgató német nemzetiségi kiállítóhely és gyűjtemény megtartása mellett foglalt állást. 2013-ban, illetve 2014-ben két új szakmuzeológust alkalmazott az intézmény: Busa Mónikát, valamint Kuti Klárát, akik új állandó kiállítást rendeztek két ütemben, 2015., illetve 2016. május 18-i átadással. A 2016. évi Múzeumok Őszi Fesztiválja országos rendezvénysorozat keretében a *Mi és a többiek* című állandó kiállítás kritikai elemzésére Schleicher Vera kapott felkérést. Az alábbi szöveg ennek írott változata, melyre Kuti Klára válaszol.

Schleicher Vera

Új állandó kiállítás Tatán

2. Egy új állandó kiállítás teremtés, de egyúttal pusztítás is: a korábbi állandó kiállítás visszavonhatatlan megsemmisítése, amely szükségszerű veszteségérzéssel jár. Az állandó kiállítások emblemikus tárgyai, látványos installációi beleégnek a múzeumlátogatók emlékezetébe, formálják az intézménnyel kapcsolatos (ösztönös) elvárások horizontját és azt a múzeumvíziót, amely egy új kiállítás elfogadásának vagy elutasításának háttérében áll.
3. A tatai német nemzetiségi múzeum új, sorrendben negyedik állandó kiállításának látogatói sem fogják megúszni a hiányérzetet. Hol van a nagy térkép, amelyen a németiség területi és időbeni viszonyai ábrázolódtak? Hol vannak a gót betűs nyomtatványok és a festői viseletek? Hol a hartai festett bútor?
4. A hiányérzetet enyhítheti, hogy alig néhány évvel ezelőtt – már az előző állandó kiállítás lebontását követően, tehát mintegy az újhoz vezető félúton – a múzeum önálló kiállítást szentelt a hartai bútorok témájának,¹ ami némiképp előrevetítette ezt az új tárlatot, hiszen elkezdett kérdezni, új összefüggések után tapogatózni. Néhány múzeumban eltöltött év után a kurátorban talán további kérdések is születnek majd, és képes lesz radikálisan tovább tágitani a már az első kiállításban is pedzegetett problémát: hogyan is lehetne átlökni a hartai bútor tárgytípusát a posztidentitások korába? Hogyan lehetne lefosztani róla a német etnikus gyűjteményépítési kényszerben és kiállítási kanonizációban ráragasztott „német népi bútor” identitást, hogy aztán majd azt egyfajta közép-európai kettős (vagy még többes) identitás formájában kapja vissza, mint a Kárpát-medencei magyar népművészet késői virágzási korszakában, a komáromi asztalosság hatására született helyi bútorstílus, s ugyanakkor személyes sorstárgyak sorozata. Hiszen a bútorokra gót betűvel felfestett nevek létező személyek, anyakönyvi adatok, személyes- és családtörténetek hordozói, s ki tudja, e történetek milyen identitásúvesztőkbe fordulnak, ha egyszer a nyomukba eredünk.
5. Az állandó kiállítás lebontása, még ha új nem is készül helyette, már önmagában nagyon fontos gesztus: egy korszak lezárása, paradigmaváltás, esetleg, de nem szükségszerűen egy új küldetés manifesztációjának első lépcsőfoka. A kiállítás mindig valamiféle kód, amelyet nem könnyű visszafejteni, különösen, ha nem tudjuk, milyen nyelven íródott. Ha azonban a kiállítás „jó”, azaz képes intellektuális kíváncsiságot ébreszteni, és a kurátorok elrejtenek benne egy-két (nem túl sok) kulcsot a kódfejtéshez, akkor nem esélytelen, hogy ne csak magát a kiállítást értjük meg, de valamiképpen vissza is fejtjük azt „múzeummá”. Az állandó kiállítás kódfejtésének egyik tétje, hogy vajon előttünk áll-e a múzeum semmi más intézményével össze nem hasonlítható identitása, hogy vajon úgy távozunk-e a kiállítás utolsó terméből, mintha végigolvastuk

volna a múzeum küldetésnyilatkozatát. Ha a kódolás és a kódfejtés működik, az állandó kiállításból kilépve talán azt is magabiztosan el tudjuk dönteni: ez vajon a mi múzeumunk-e, amelynek a meghívóit nem fogjuk a levélszemébe irányítani, s ahová feltétlenül elhozzuk a családtagokat, ismerősöket, ha erre járunk.

6.

Ez a küldetés – nevezzük új múzeumidentitásnak – esetünkben nincsen véka alá rejtve. Egyrészt, mert bőségesen el vagyunk látva terem- és témaszövegekkel, amelyek felfedik a kurátori pozíciókat, másrészt, mert – különösen, ha szakmabeliek vagyunk – olvashatjuk is a kurátorok kiállítással kapcsolatos tanulmányait, módszertani töprengéseit a megfelelő fórumokon (Kuti 2015; 2016). De tegyük föl, hogy nem olvastuk, mert most estünk be valamelyik nyári fesztivál látogatóiként a múzeumba, mintegy pihenésképpen, tehát valószínűleg a kiállítás büntetés-számba menően hosszú szövegeit sem fogjuk elolvasni. Még ez esetben is azonnal van benyomásunk arról, hogy hová is kerültünk. Hiszen kaptunk egy provokatív címet (*Mi és a többiek*) és körülvesz bennünket egy provokatív tér, részben már a földszinten is, de az emeleten mindenképpen. Maga a térélmény az első pillanattól nagyon fontos, nemcsak vizuális, hanem koncepcionális üzenet is. Mert nem az idősebb múzeumlátogató korosztály számára megszokott, a valós fizikai teret kitakaró művi kiállításösvényt kapjuk. (Indulj el balra, kedves Látogató, sorban nézd meg a tárlókat, a tablókat, hozzá a fríz, nem kell sokat töprengeni, vezet előre a tárlólabirintusban az ösvény, ami majd a végén kiköp, de addigra tudni fogod, amit tudnod kell, mert a múzeum addigra bevetette a kezdetektől hivatásának gondolt nevelés minden eszközét, és felvértezett bennünket a művelt állampolgárhoz méltó történeti és néprajzi tudással.)

7.

Nos, aki ide belépett, jobb, ha felhagy a reménnyel, hogy ezt az élményt – térbe írt tankönyvként – itt és most megkapja. A cím, a térélmény és a szövegek együttesen elég jól kirajzolják (laikus és szakember számára egyaránt) a kurátori hitvallást, amely harcosan fordul szembe a kanonizáló múzeummal, és a nemzetiség-fogalom lebutított etnicitáskonstrukciójával – ahogyan ezt a kurátor maga is leszögezi egy tanulmányában (Kuti 2016). Új szerepkörében a múzeum és új kiállítása egy alapvetően kérdező-kétkedő pozíciót vesz fel, s ezzel együtt gondolkodásra sarkall, a szigorúan történeti állásfoglalásokra épülő témaválasztás helyett pedig a német nemzetiség jelene és identitásproblémái, illetve a kisebbséggel kapcsolatos általános emberi kérdések irányába mozdul el.

8.

Mielőtt azonban lesöpörnénk mindent, amit és ahogyan a muzeológus és múzeumfogyasztó elődök gondoltak, lássuk be, milyen fontos gesztus volt ennek a múzeumnak és összes korábbi kiállításának megszületése az 1970-80-90-es években, minden, ma már vállalhatatlan öröksége ellenére! A múzeum az emlékezet gyakorlatilag üres, mert a németiséggel kapcsolatos elhallgatással kiüresített térben született meg, és kiállításai is ebben a légüres térben szólaltak és szólítottak meg. Tudjuk jól, hogy a Kádár-korszaknak ez a szakasza a kompromisszumok kora volt. Lehet, hogy a kompromisszumok egyike az volt, hogy a nemzetiségek, valódi politikai képviselő és önrendelkezés helyett múzeumokat kapjanak? Hogy a német nemzetiség fogalmaköre az éppen kimúlóban lévő parasztságra és iparosságra szűküljön? Hogy az egykori város-lakó németiség, Sopron, Pest, Pozsony, Temesvár német kultúrájának megidézése még véletlenül se hívja be a közgondolkodásba se a polgár fogalmát, se a határon túlra került városok neveit? Ha így volt, vajon megérte-e ez a kompromisszum, amelynek öröksége ez a magát nemzetiséginek valló múzeum, gyűjteményében alig-alig adatolt mintegy négyezer, szinte kizárólag paraszti tárgy? Nem tudom, de érdemes rajta gondolkodni. És a lényeg, hogy van miről gondolkodnunk, mert a kérdést meg is lehet fordítani: hiszen *van* egy gyűjteményünk, akármilyen is, amelynek kulcslyukán át társadalmi problémák sokaságára lehet rálátni, illetve rákérdezni. *Van* egy malmunk, amelynek története váratlan élességgel rajzolódott ki a korábbi beidegződéseitől megfosztott és megújult épületben. (Ezzel összefüggésben *van* egy kiváló filmünk, amely ezt a történetet a megfelelő hangsúlyokkal és múzeumi környezetben újszerűnek számító vizuális megoldásokkal bemutatja!²) És *van* egy új kiállítás, amelynek sikerült tökéletesen kitakar-
nia a régít...

9.

Amely kitakarás, mint ahogyan utaltam rá, szükségszerű veszteségekkel jár. Tanulságos volna minden állandó kiállítást mint történeti emléket valamilyen formában megőrizni, egyrészt

mint fontos tanúságtételt a múzeumi gondolkodás változásáról, másrészt mint lenyomatát annak az egykori közönségnek, amelynek ez volt a múzeumélménye. És lehet, hogy ez is marad, az új muzeológus nemzedék minden erőfeszítése ellenére. Megnyugvással fedezhetjük fel a tárgyak között, hogy a kiállítás-émlékmegőrzés gondolata a kurátoroktól sem volt idegen, és egy tárgy – egy türelemműveg –, valamint néhány archív fotó erejéig beidéztek az új kiállításba a korábbi kiállításokat.

10. Mielőtt a részletekre ráfordulnánk, három tényt érdemes leszögezni.
11. Mindenekelőtt érdemes szem előtt tartani, hogy Tatán jelenleg egy sírból visszahozott múzeum ad új életjeleket 2014 (a hartai bútorkiállítás) óta, és hogy a háttérben a mai napig megfeszített gyűjteményi munka folyik! Sőt, maga az állandó kiállítás sincs még teljesen készen. Amit tehát most látunk, az csak egy kis szelete, mondhatni a felszíne, de ugyanakkor első szintézise is egy nagyobb és sokfelé elágazó munkának.
12. Minden szintetizáló vonása ellenére ez a kiállítás egyfajta kísérlet, amelynek bátorságát talán csak az tudja igazán értékelni, aki kellő tapasztalattal rendelkezik a múzeumi (és látogatói) automatizmusok működéséről, azok elsöprő erejéről. A kísérlet vállalja a kudarcokat, és nyitott a vitára, mind a módszereket, mind az eredményt illetően, ahogyan esetünkben, e sorok írásakor történik – a múzeumi szakma közegében egyáltalán nem megszokott módon.
13. S végül: a kísérlet célja és eredménye nem csupán egy új állandó kiállítás, hanem egy új *múzeumi tér*: jövőbeni találkozások, újabb kérdések, újabb kísérletek közege.

Teremszövegek

14. Érdemes alapos elemzés alá vetni a kiállítás bevezető szövegét, és általában a kiállítás címét. Ki a beszélő? Ki a *mi*? És ki a többiek? A múzeum beszél egy közösség nevében? Vagy a *mi* a feltételezett látogató? Aki persze lehet ezerféle, többséghez és kisebbséghez tartozó, még inkább mindkettőhöz egyszerre, hiszen túl vagyunk már talán a stabil és kizárólagos identitásokat erényként ünneplő korszakon. A szöveg sugallja ezt, de nem mondja ki sőt: még a remélt, sztereotípiákon túli mai valóságban is „mi”-ről beszél, fenntartva a megkülönböztetés létjogosultságát, a meg nem különböztetés normájával szemben. Persze, kiolvashatjuk a sorok közül, hogy a „mi” a csoportidentitás felől működő pozitív kategória, egyfajta erény, de a szöveg nem teszi világossá, hol fordul át ez a pozitív „mi” könnyen negatív előjelűvé váló „ti”-be, a sztereotípiák, szociálpszichológiai eszközökkel leírható és megmagyarázható mechanizmusok ösvényeiben.
15. Feloldhatja kétségeinket, ha ezt a szöveget szándékosan pontatlan, posztmodern módon csalafinta játékként olvassuk: olyan provokációként, amely egyszerre operál modern és historikus fogalmakkal, személyes és általános megközelítésekkel, a német nemzetiségre vonatkozó állításokkal, mégis az általános emberit keresve, utalva a szerepek felcserélhetőségére.
16. Fontosnak tartom kitérni a szöveg egy – számomra nagy jelentőségű, ámde – pontatlannak érzékelt állítására. A szöveg az „államról” beszél, mint amely a maga egyneműsítő törekvéseivel különbözőségeik feladására kényszeríti az állampolgárokat a 19. századtól kezdve. Felvetem, talán helyesebb volna a *nemzetállam* kifejezést használni: A politikai nemzet, s annak mindenhatóságába, felsőbbrendűségébe vetett hit az, amely az államot mint lélektelken gépezetet a maga eszméinek képviselőjére kényszeríti, és amely az államisággal nem rendelkező nemzetiségeket is éppúgy csapdába csalta, mint a saját államot fenntartó nemzeteket. Nem túlzás talán azt állítani, hogy az európai történelem minden szereplője a 18. század végétől ugyanabban a hálóban vergődik. A 19., de különösen a 20. század, s azon belül egyes nemzetiségek tragédiáit tehát nem államok, hanem a nemzetállamiság – államtól független – minden európai népet egymás túllícitálására készítő felhajtó ereje okozta. (Erre csak egy példa, éppen a német nem-

zet-nemzetiség bonyolult történetéből, hogyan tartotta lázban másfél évtizedig és kényszerítette magyar vagy német identitása megváltására a magyarországi német polgárságot és értelmiséget az akkor egységesülő Németország nemzetállami és birodalmi törekvéseiben gyökerező Schulverein-mozgalom; vö. Pukánszky 89–92; 104–105)

17. Miközben persze pontosan érteni vélem, milyen problémákat feszeget ez a szöveg, kiérzem belőle éppen a fentiekkel kapcsolatos ellentmondást, pontosabban álnaivitást. Szükségét érzi a szerző, hogy felhívja a figyelmet a sztereotípiák működésére, a másik érzékelésével kapcsolatos csapdákra, miközben egy poszt-nemzetállami társadalom létét feltételezi, mint ahogyan persze ez is volna a normalitás Európában a 21. században. Ahol *mi* vagyunk a *mi* és *mi* vagyunk a többiek is, szlovák, német, magyar felmenőkkel, zsidó rokonsággal, cigány szomszédokkal, orosz-észt-kirgiz identitású barátokkal, európai állampolgársággal. Azt gondolom azonban, nekünk is, akik ezt gondoljuk normalitásnak, időre-időre szükségünk van a leckére.
18. Lássuk tehát a leckét, és menjünk tovább ebben az izgalmas bevezető szövegben! Két irányba indulunk el, az egyik a tárgyaké, a másik a történeteké.
19. A kiállítás eddig elkészült két terme (és tematikája) közül az egyik a Történetek, a másik a Tárgyak címet viseli. Ez utóbbi muzeológiai szempontból különösen izgalmas, hiszen a múzeumi tárgyak és gyűjtemények eredetéről és helyiértékéről beszél. Legfontosabb gondolata talán, hogy a gyűjtemények saját jogukon, önálló kulturális formációként vállalható és vállalandó kiállítási témát adhatnak. Ez egyrészt igen felemelő és ugyanakkor fájdalmas vállalkozás. Másrészt olyan új koncepció, amely élesen és tudatosan szembe helyezkedik a múzeum korábbi állandó kiállításának vállalásával, amelynek tétje „1100 év” német nemzetiségi történetének elbeszélése volt³. A gyűjtemény – magukat komolyan vevő muzeális intézmények esetében elkerülhetetlen – kritikai elemzése tehát egy másféle küldetéssel kombinálódott: a múzeumi kutatás tárgyát képező „német nemzetiség” fogalmának újradefiniálásával.
20. Míg a fenti problémát feszegető első teremszöveg fontos múzeumelméleti állásfoglalásnak tekinthető, úgy a második bevezető rész (Történetek) egy szintén fontos, és igencsak aktuális történettudományi problémát vet fel. Ez pedig a történelem, pontosabban politikatörténet és az emlékezet szembe-, vagyis inkább párhuzamba állítása. Az elmúlt években a magyar történetírásban is felerősödött az emlékezet történelemformáló szerepéről folyó diskurzus, az emlékezeti kánonok, a kollektív emlékezet működéséről folyó viták, és egyáltalán a politika belépése a történettudomány felségvizeire a történeti emlékezet kisajátításán keresztül. (vö. Gyáni 2016). Az egyéni és a közösségi emlékezet, és ezek történelemformáló, sőt a történetírás helyébe lépő (?) szerepe, az erről való gondolkodás tehát egyfajta friss huzatot hoz ebbe az új kiállításba, konkrét példákkal lábjegyzetelve a közösségi emlékezet identitásformáló mechanizmusainak igen aktuális, általános szinten is érvényes problémafelvetését.

Földszint: Történetek teremszöveg és időfolyam

21. Hogyan valósul meg ez a „lábjegyzet” a kiállításban? Úgy, hogy két olvasatot kapunk ugyanarról a témáról: egy professzionális történetírói változatot, és egy laikus kisközösségi változatot – ez utóbbiban a közösség kollektív emlékezetének lenyomatait arról, hogy jelent-e még a számukra valamit ma az úgynevezett kisebbséghez tartozás, a történetírásban kimerítően feltárt kisebbségi múlt, és ezt milyen, szükségszerűen szimbolikus tárgyak segítségével képesek a maguk és mások (a többiek!) számára megjeleníteni.
22. Nagy kérdés, hogy e két elbeszélés párhuzamos elbeszélés marad-e, vagy egyes tárgyak segítségével sikerül-e szinkronizálni a két síkot, ahogyan az eredeti koncepcióban a kurátorok ezt célul tűzték ki. A kérdés azonban úgy is felvethető, hogy kell-e ezt a két síkot mindenáron szinkronizálni? Hiszen, ha kísérletről van szó, akkor vállaljuk és vegyük jegyzőkönyvbe becsületesen annak eredményét: 2016-ban a közösségi emlékezetnek ezek a tárgyak voltak-lettek *spontán muzealizálható* lenyomatai. Mindkét kifejezés hangsúlyozandó: egyrészt a „spontaneitás”,

ugyanis itt önként felajánlott tárgyakról van szó, és egészen más hangsúlyokról, mint amit egy terepi kutatás hozott volna felszínre; másrészt a „muzealizálható” is, hiszen igen fontos műtárgyak – így például tájházak, útszéli keresztetek vagy kitelepítési emlékoszlopok – esnek ki a be-
küldhető tárgyak lehetséges köréből.

23.

Tehát a szinkronizálás ezúttal elmarad, vagy legalábbis nem következetes, és semmiképpen nem didaktikus, ami önmagában egyáltalán nem kifogásolható. Az azonban kifogásolható, hogy ez a kiállítási egység, így ebben a formában megszegi az egyik legfontosabb kiállítási alapszabályt, azt ti. hogy szöveg műtárgytól függetlenül ne legyen a kiállításban! (vö. Dawid-Schlesinger 2012). Az érintett táblaszövegek összessége ráadásul nem egy szokásos méretű összefoglaló teremszöveg vagy témaszöveg, hanem egy gondosan megkomponált kis monográfia, minden megengedett (állva olvasásra szánt) faliszöveg karakterszámot túllépve... Joggal kérdezhetjük tehát: miért nem törik meg a nehéz mondatokból feltáruló bonyolult összefüggéseket műtárgyak – ha nem is pont azok, amelyeket az együttműködő német közösségek felajánlot-
tak?

24.

Mielőtt azonban e műtárgyak lehetséges köréről gondolkodnánk, érdemes feltenni a kérdést: miért ilyen terjedelmes ez a szöveg? Meglátásom szerint azért, mert szinte lehetetlen küldetésre vállalkozik, s ezt következetesen és igényesen végre is hajtja. Úgy gurítja ki a történelem szőnyegét, hogy rajta végig sétálhatunk ugyan a német nemzetiség történetét mint egy kiemelt mintát olvasva, de közben végig látjuk a szőnyeg egész mintázatát: a magyar politika- és társadalomtörténet, az európai geopolitika és más nemzetiségek történetstilánkjából összeálló bonyolult és árnyalt összefüggésrendszert. Tehát van ugyan egy fókusza a szövegnek – ez a magyarországi német nemzetiség történeti kronológiája – mégis mindvégig a legfontosabb kérdésekről, a német nemzetiséget éltető, illetve determináló viszonyrendszeréről beszél. Természetesen tettek már kísérletet a nemzetiségek történetének keretéül szolgáló összefüggések feltárása korábbi, a témával foglalkozó szövegek is (például Manherz 1998), amelyeknek fókusza azonban közelebb áll – ebben a kiállításban nagyon körültekintően került – etnocentrikus olvasat-
hoz.

25.

Látnunk kell azonban, hogy az eredeti koncepció szerint ez – az inkább kismonográfiába, mint kiállításba illő – fontos, képanyagát és vizuális koncepcióját⁴ illetően is igényes szöveg(áradat) nem maradt volna magára, mert a kronológia egyes pontjaihoz tárgyak is kapcsolódtak volna. Az eredeti terv szerint a korszakokhoz, fontosabb fordulópontokhoz szánt metaforikus-szimbolikus tárgyak ugyan nagyon hiányoznak a tárlatból, de semmiképpen nem a megvalósult emlékfal helyett, hanem egy harmadik síkként. Ez a sík lehetett volna a téma történeti-kuratori reprezentációja és értelmezési kísérlete, összekötő utalásrendszerként a politikatörténeti sík és a szubjektív olvasat között, amellyel egyaránt párbeszédbe léphetnek az egyéni emlékezet történetei és kisközösségi reprezentációs vállalkozások. Állhatna ez az olvasat akár más múzeumok anyagából kölcsönzött tárgyakból? (Esetleg jelenthetne egy új gyűjteménygyarapítási irányt?). A más múzeumok, gyűjtemények anyagaiból való válogatás és kölcsönzés érdekes gesztus lehetne annak felmutatására, hogy egy bázisgyűjtemény, vagyis egy kisebbség emlékanyagát, tárgyait, múltját (és jelenét!) muzealizáló nemzetiségi múzeum elviekben egyfajta metamúzeumként is működhetne, amely tehát összekötő kapocs, háló a legkülönbözőbb vidéki és fővárosi és külföldi gyűjtemények, adattárak között. A múltban ez láthatóan nem volt sem az alapítók, sem a későbbi döntéshozók szándéka, pedig nem tűnik sem felesleges, sem megvalósíthatatlan célkitűzésnek. Ahogyan a kisebbség története összefonódik a többségével, úgy vegyül tárgyi emlékezete a többségi társadalom történetét és kultúráját képviselő országos és megyei múzeumok gyűjteményi tárgyai közé. S ezzel itt is vagyunk az örök dilemmánál: egy kisebbséget reprezentáló múzeum, akár szándéka, akár nem, mindenképpen kiemeli e kisebbség történetét a nemzeti (?) történelemből és ezzel mintegy belelőki az identitáspirálba. Nem úszhatja meg, hogy ki ne nyilatkoztassa, miben rejlik az adott kisebbség kisebbségjellege, fel kell mutatnia egy kisebbségspecifikus gyűjteményt és ezzel lényegében a nemzetállami diskurzus kellős közepén találja magát. Ez a „mi és a többiek” múzeumi (és múzeumpolitikai) leképezése, a „mi és mi” helyett...

26.

Az időtáblákon olvasható szöveg (tanulmány) azonban éppen ezt a szembeállítást bontja le, illetve árnyalja, amennyiben a „mi és a többiek” közös történetének fordulópontjait keresi, és ezeket próbálja időben elhelyezni. Ha ez volt a szöveg célja, úgy meglátásom szerint két történelmi korszak bemutatására nagyobb hangsúlyt lett volna érdemes fektetni.

27.

Az egyik a reformkor, amely mindenképpen a fordulópontok egyike. Egyrészt egy soha nem volt identitáscsábítást jelentett a német polgárság és értelmiség számára és egyúttal – az asszimiláció és disszimiláció közötti skálán lehorgonyzó – lehetséges szerepek kiformalódását. Ezek a szerepek bonyolultabbak, mint ahogyan a köztudatban vagy különösen az iskolai Heimatkunde-olvasatban megjelenik. Lehetséges változatai nemcsak a magyar eszméért mint a szabadságeszméért lelkesedő, nyelvében, gondolkodásában is magyarosodó polgárság, de a hagyományőrző, a német kultúra iránti elkötelezettségét megőrző, de a magyarokkal szemben lojális németség és az elzárkózás útját járó német parasztság – ez utóbbi magatartásában ráadásul fontos új színeként jelenik majd meg a szabadságharcban a *Wir sind ungarische Schwaben* ösztetett identitás kínálata. Ugyanakkor a reformkor a spontán asszimilációs folyamatokba való mesterséges beavatkozás első lépéseinek időszaka is, a magyar nyelv és magyar iskola erőltetésével, amelynek végzetes dualizmus kori kiteljesedését már részletesen mutatja be a szöveg.

28.

Nem találok elég hangsúlyosnak azt a tényt sem, hogy a későbbi nemzetiségi mozgalmak nagyrészt ellenhatásai voltak annak az erőszakos magyarításnak, amelynek csíráit éppen a történelmünkben oly pozitív korszakként érzékelt reformkorban, kiteljesedését pedig a szintén a legsikeresebb korszakok között számon tartott kiegyezés utáni időszakban találjuk meg. Van forrásaink, amelyek ezt nyilvánvalóvá teszik, és nagyon szemléletes helyi, kisközösségi példák, amelyek plasztikussá. Teljesen kimarad például az összefüggések sorából az ártatlannak hangzó nevű „közművelődési egyesületek” szerepe. A szöveg a nyílt nemzetpolitikai állásfoglalásnak tekinthető népiskolai törvényekről szól részletesen, miközben ezek a lopakodó, a közművelődés és jólét köpenyébe bujtatott, a hétköznapi gondolkodáshoz igen közel álló nacionalizmus-formák továbbra is rejtve maradnak. (Lásd például a közművelődési egyesületek kezdeményezésével megvalósuló korai, 19. század végi óvodalapításokat, illetve óvodalapítási szándékokat a bakonyi német falvakban. Vö. Hornig 1912.)

29.

A dualizmus időszakának nemzetiségekkel kapcsolatos szemléletére a Történetekből a Tárnyak egységbe átvezető „Múzeumtörténetek” tábla bevezető szövege is utal, amennyiben szóba hozza a millenniumi falu tizenkét nemzetiségi házát, mint a „különbözőség” reprezentációit. Ezt a kérdést némileg árnyaltabban látom. A millenniumi falu huszonnégy épülete egyfelől valóban egyfajta pozitivista leltár volt ennek az országnak a népéről és kultúrájáról. De egyúttal talán anakronisztikus utalás is egy száz évvel korábbi soknemzetiségű országra, amelyet a felvilágosult állameszme jegyében terveztek működőképes birodalomná formálni. Utalás tehát egy eszmére, amely olyan tragikusan félresiklott II. József korában, a német hegemonia erőltetésével tulajdonképpen elindítva a Kárpát-medencei nemzetállami dominót.

30.

Ugyanakkor a millennium már a vármegyei múzeumok alapításának időszaka is volt. E múzeumok korai története pedig elgondolkodtató, éppen a nemzetiségekben (is) gondolkodó Néprajzi Társaság és a millenniumi falu tudományképevel összemérve. A vármegyei múzeumok kifejezetten etnocentrikus (sőt helyenként a nacionáldarwinizmus előszobájába érkező) gyűjtési elveket fogalmaztak meg a 19-20. század fordulóján, s a vármegyei magyarság identitását szolgáló gyűjtemények és kiállítások építésébe kezdtek – lényegében sikerrel! (vö. Kósa 1989, Szilágyi 1990, Schleicher 2011.)

31.

A millennium éve más szempontból is mérföldkő volt, amennyiben a nacionalizmus igen látványos, a sajtót, törvényhozást nem követő állampolgárok számára is félreérthetetlen gesztusait termelte ki napról napra. A „magyar állam rendíthetetlenségét” demonstráló emlékoszlopok, ünnepi szónoklatok alig burkolt, esetenként nyíltan megfogalmazott figyelmeztetések voltak a

nemzetiségek számára. A nemzetiségek képviselőit sokszor nem hívták meg ezekre az alkal-
makra, vagy maguk tudatosan távol maradtak. (Lásd például Kovács Ákos Szeged környéki pél-
dait: Kovács 2006:20–22.)

32. Ezt a két időszakot – éppen ennek a kiállításnak éppen ebben a termében – talán azért is hang-
súlyoznám erősebben, mert két nagyon emblemikus korszakról van szó: a kollektív emléke-
zetnek olyan sűrűsödési pontjairól, amelyhez minden látogató tud intellektuálisan, de akár ér-
zelmileg is kapcsolódni. Képesek tehát ezek a korszakok megadni azt az alapot, amelyre tá-
maszkodva a nemzetiségek ügyéről, többség és kisebbség viszonyáról nagyon is hétköznapi ese-
mények, példák segítségével gondolkodhatunk a látogatókkal együtt.
33. És akkor nézzük a történelem (politikátörténet, eseménytörténet) és a közösségi emlékezet
kapcsolódási pontjait, amelynek feltárása – mint említettük – ebben a kiállításban nem az ere-
deti koncepció szerint valósult meg. Helyette a „Hozz egy tárgyat!” kutatási-, kiállítási- és gyűj-
teménygyarapítási módszerre támaszkodó részvételi muzeológiai kísérletre került sor, amely-
nek tárgyi eredményei kerültek az „emlékfalba”. Az ilyen típusú, közösségi aktivitásra támasz-
kodó kiállítási koncepció mindig izgalmas és veszélyes vállalkozás. Általában nagyon nyitott, s
ezáltal a csatlakozó résztvevők részére valódi intellektuális kihívást jelentő múzeumi szituáció-
ról van szó. Esetünkben azonban volt egy fontos, tárgyak körét talán indokolatlanul lehatároló
kikötés, hogy ti. „közösségi” tárgyakat várt a kurátor. Világos, hogy a kurátor érdeklődésének
középpontjában ezúttal éppen a kollektív emlékezet állt, ám ennek tárgyasult kifejezési for-
máit elvárni az érintett közösségektől az itt alkalmazott „távmódszerrel” kissé túlzott elvárás-
nak gondolom. Amennyiben a kurátorok már éveket vagy hónapokat dolgoztak együtt a közös-
ségekkel, akkor elképzelhető, hogy a közös munka nagyon kiérlelt, finom hozadékaként meg-
születhet a fontos különbségtétel az egyéni és a kollektív emlékezet tárgyai között. Ennek híján
azonban úgy vélem, nagyobb merítést eredményezett volna, ha a tárgygyűjtés az egyéni, családi
emlékezet és az „életrajzi” tárgyak előtt is nyitva áll.

Az emlékezet architektúrája

34. Magának a tárgyakat befogadó emlékfalnak az ihletője egy németországi művészeti múzeum-
ban található műalkotás,⁵ amely az emlékezetéről tesz fel hűsbavágó kérdéseket, olyan kérdése-
ket, amelyeket egy múzeumban nem lehet, nem szabad megkerülni. Ez a mintaválasztás jó fi-
gyelmeztetés a hazai múzeumok és kurátorok számára, akiknek jóval gyakrabban volna érde-
mes a kortárs művészetekhez fordulni inspirációért – különösen azon kényes társadalmi témák
esetében, amelyekhez szintén nyúlhatna gyakrabban a múzeumi szakma... (Mindezekre jó pél-
dák találhatóak az új muzeológiának nevezett muzeológiai fordulatot követő nyugat-európai in-
tézmenyekben, ahol többek között a menekültekkel vagy az AIDS-sel kapcsolatos kiállítási és
gyűjteménygyarapítási projekteknél a sokféle hang és értelmezési horizont jelenlétét éppen
kortárs képzőművészek kollaborációs technikával készített installációi biztosítják. Vö. Elpers-
Palm 2014.) A kortárs művészet iránti nyitottság más megközelítésben is jelen van ebben a ki-
állításban, amennyiben merészen használja a nemzetiségi identitás-szempontról a mainstream
„hagyományörző” gondolkodással szembeforduló Balogh Robert kortárs író szövegeit.
35. A „küldjön egy tárgyat” múzeumi gyakorlat sikerességének egyik titka az összeálló tárgyhalmaz
véletlenszerűségeiből és egyúttal szükségszerűségeiből adódó feszültség. A tatai emlékfal éppen
ezzel az erénnyé vált esetlegességgel mutat rá a talán nem is tudatosan végiggondolt, de a láto-
gató számára már egyértelmű összefüggésekre: a feliratos konyhai falvédő és Trefort Ágoston-
ról szóló szövegek ugyanannak – a többség és kisebbség együttélésére vonatkozó – emlékezet-
nek az útjelző cölöpei. Az „egy tárgy” muzeográfiájáról Fejős Zoltán tanulmányából tájékozód-
hatunk, aki elsősorban a jelenkorról vagy a közelmúltról való beszéd társadalmi kiszélesítésé-
nek jó eszközét, illetve a gyűjteménygyarapítási lehetőséget látja ebben a módszerben. Ő mutat
rá arra is, hogy ezekben a projekteknél a tárgy gyakran igen tág értelmezésben szerepel (fotót,
kéziratot, sőt épületet is érthetünk alatta). Az „egy tárgy” keresésének igazi tétje, hogy előjön-

nek-e kulcstárgyak (Leitobjekte), amelyek az adott témában nagyon komplex kulturális tapasztalatokat, jelentéseket képesek tárolni és közvetíteni (Fejős 2013). A tatai múzeum kísérlete leginkább a London Múzeum – Fejős tanulmányában ismertetett – Collecting 2000 vállalkozására emlékeztet, mint ahogyan az eredménye is, amely „tömör és bizarr” lett... A tárgyak mindkét vállalkozásban közös jellemzője, hogy nem korszakokat, hanem közösségeket képviselnek – ezért is lettek alkalmatlanok a történeti narratívával való szinkronizálásra. Hasonlóan látom a két gyűjtési kampány fő eredményét is, amennyiben egyfajta a gyűjteménygyarapítási gesztust gyakoroltak az érintett közösségek irányába, kifejezve a nyitás szándékát.

36.

Ennek a nyitásnak esetünkben van még egy igen fontos eleme: a múzeum megváltozott vagy megváltoztatni kívánt szerepének közvetítése az őt fenntartó társadalom felé. Ezt összességében egy nagyon lassú, szisztematikusan átgondolt kisebb-nagyobb projekteket igénylő munkának látom, amelyet lehet ugyan fellángolás szerűen is csinálni, de nem érdemes. Itt Tatán, szerencsére nem erről van szó, hiszen az együttműködésben megvalósuló és a multivokalitás elvét képviselő múzeumi projektek folytatódnak, sőt: a további tervek ismeretében maga az új állandó kiállítás csak a társadalmi részvételen alapuló tatai muzeológiai kísérlet előszobájának tekinthető.

37.

Ha a tárgygyűjtő vállalkozás eredményességének fokmérője valóban a kulcstárgyak megléte, akkor a kurátoroknak nincs oka az elégedetlenségre. Az emlékfal számos kiállított darabja között kulcstárgynak gondolom mindenekelőtt azt az EMMI Kultúráért Felelős Államtitkárság által kibocsátott, az emléknapról megemlékező díszoklevelet, amely tökéletesen rímelt az időtáblák szövegének egyik tanulságára: a nemzetiségek történetét és történeti identitását mozgató spontán társadalmi folyamatok és politikai döntések egymással interferáló hatására.

38.

Hasonlóan kulcstárgyként definiálható a kiállított dunaszekcsői Heimatbuch is, amely csak látszólag illeszkedik a kisebbségi sorsot meg nem élt falvak településtörténeti falumonográfiáinak sorozatába. Önterápiás műfajról van szó, amelynek fókuszában – függetlenül attól, hogy a feldolgozás a középkorig, netalántán régészeti korokig nyúl vissza – a traumatikus történelmi események, mindenekelőtt a kitelepítés feldolgozása áll. Az öngyógyítás nosztalgián messze túlmutató gesztusa a Heimtabuchok szinte kötelező fejezete, amely a falu egykori házainak be- és kitelepítés előtti rekonstrukciójára, azaz a kizökkent idő helyreállítására tesz kísérletet.

39.

A kulcstárgyak mellett érdemes egy pillantást vetni, az úgynevezett határtárgyakra, hiszen a kisebbség-idegenség-identitás témája körül forgolódva különösen fontosak lehetnek az olyan tárgyak, amelyhez a legkülönbözőbb tudással, háttérrel, identitással rendelkező látogatók tudnak viszonyulni (vö. Wilhelm 2014:42). Ilyen tárgynak látom a katymári kávédarálót, amely – talán az antikvitás üzletek kirakatainak és kocsmák díszleteinek hatására – sokak számára az elmúlt korok iránti nosztalgiát beüzemelő madeleine-sütemény. Itt azonban a hozzá tartozó történet révén éppen a közelgő háborút, a közösségi kultúra veszélyeztetettségét idézi meg, jó háttérrel, s ugyanakkor táptalajt szolgáltatva a kiállítás köré szövődő emlékezésnek és emlékezet-átadásnak.

40.

Izgalmas határtárgynak gondolom a kiállított kendőket is, amelyeknek azonosítása, ellentétben sok népi tárggyal, nem okoz fejtörést a látogató számára, hiszen funkciója egyértelműnek tűnik. Éppen a „sváb” összefüggésben azonban gazdag jelentéstartományokat hordozó szimbolikus és életrajzi tárggyá is válhat-válik – ez utóbbi minőségében a legkülönbözőbb német közösségek idősebb generációi számára közvetítő szerepű határtárgyként is tekinthetünk rá. Német közösségekben valamelyest otthonosan mozgó látogató tudja, hogy a kendő messze nem csak a viseleti darabok egyike, hanem maga a traumatikus kort túlélte viseleti darab, amelyet nem lehetett sem polgári-, sem munkaruháznak átalakítani, és amely kevés helyet foglalva el a szekrényben, mint egyfajta zárvány, átvészelt minden selejtezést. A szekrényekben, levendulás és dióleveles zacskók között megőrzött kendőkhöz hozzátapad az „édesanyámról maradt” vagy „a nagymamámról maradt” meghatározás – és egy évszám, hogy mióta állt a szekrényben. Ez az évszám rendszerint nem a tulajdonos halálának éve, hanem a kivetkőzés traumatikus pillanata,

1945, 1947–1948 vagy a 1959–1960. De jelentésük nem ilyen egyszerű, hiszen a kendő sokszorosan kódolt, az egyházi év megfelelő időszakához, sőt a napszakokhoz, vagy családi eseményekhez (bérmálás, jegyváltás, esküvő) kötődő vagyontárgy is. Felhalmozása és megkötésének módja egyaránt etnikus jegyeket hordozhat, mégis minden más tárgynál jobban kötődik hozzá egy személy: egy arc, amelyet a valóságban vagy a fényképen keretez.

41. Az emlékezet architektúrája összességében kiváló kiállítási egység. Jó kezdőhang, ösztönzés, amelyet megerősít a kurátori felhívás: van még hely további tárgyak számára. Kár, hogy a beküldött tárgyakhoz mellékelt eredeti szövegek vagy azok részletei nem hozzáférhetők a kiállításban vagy annak kísérő virtuális anyagaiban. Jelen formában a szerzőség elég felemásan jelenik meg: a tárgyaknak valójában „külső” szerzője, de „belső” (kurátori) értelmezése van. A közös munka, az érintett forrásközösség részvétele a kiállításban hangsúlyosabb (és elegánsabb) lenne, ha az interpretáció is két hangon szólalna meg. Ennek híján a történetek és a tárgyak kissé elbeszélnek egymás mellett. S ugyanez áll a monitoron futó gerlingeni történetekre, amelyek mellől viszont a tárgyak hiányoznak...
42. Az emlékfal szövegei tehát (a filmeket leszámítva) kurátori szövegek, amelyek itt is, akárcsak a kiállítás egészében erősen fogalom-központúak. Érdemes azonban észrevenni, hogy a földszinti kiállítási egységben egészen más fogalmakkal szembesülünk, mint az emeleten. A közösségi emlékezet fogalmai – *generáció, múlt, jelen, jövő, emlékezet, emléknap, nemzeti összetartozás, adattár, élettörténet, csoportidentitás* – állnak szemben a hétköznapi kultúra emeleti fogalmaival, amely egyfajta feszültséget generál (illetve jelenít meg) a két kiállításrész között.
43. A földszinti és az emeleti kiállításrész között meglévő tartalmi feszültség az egész kiállításon végigfutó, de sem grafikai elemként sem definíció szinten meg nem jelenő „nemzetiség” fogalom problematikájával és annak múzeumi reprezentációjával állhat összefüggésben.
44. Van-e a magyarországi német nemzetiségnek története? Ha igen, közös történet-e ez? Van-e saját kultúrája? Ha igen, közös kultúra-e ez?
45. Ha igenlő választ adunk erre a kérdésre, akkor a nemzetiséget a politikai nemzetre hajazó formációként látjuk, a maga sorsfordulóival, történeti kronológiájával, és természetesen saját múzeumával. Ez esetben felépíthető a maga önálló történeti kiállítása, amit a mezőberényi sváb leszármazott éppúgy a magáénak vallhat, mint a temesvári, a városlódi vagy a gyönki. Lényegében erre tesz kísérletet a földszinti kiállítási egység. De nincs hozzá elég jó gyűjteménye! Tehát, hátat kell fordítania a gyűjteménynek, a gyűjteményi logikának: ezt jelzi a tárgy nélküli történeti narratíva, illetve az új szerzeményezési koncepció.
46. A feltett kérdésre azonban születhet nemleges válasz is. Azaz: nincs közös történet és kultúra, csak helytörténetek, családtörténetek, személyes sorosok, tárgytörténetek. Ezt a nemleges választ tükrözi a gyűjtemény is, a maga esetlegességeivel, erősségeivel és hiányosságaival. És ez ösztönzi, hívja életre a gyűjteményi logikára épülő emeleti kiállításrészt.
47. A feszültséget abban érzem, hogy mindkét megközelítés legitim, mindkettő továbbvisz valamit a korábbi gyűjteményi tradícióból, amelyet egyébként – természetes módon – meghaladni is kíván. Ezt azonban két különböző tárlat formájában teszi, amely számomra nem áll össze egy koherens kiállítássá, bármennyire izgalmasnak tartom mindkét megközelítést. A kétféle gondolat-kísérlet így, ebben a formában meglátásom szerint kitűnő előmunkálat a tatai német nemzetiségi múzeum következő állandó kiállításához.
48. A feszültséget növeli egy további látogatói-értelmező hiányérzet, amelyet a nem paraszti életformát folytató németiség történetéhez és tárgyaihoz való reflektálatlan viszony eredményez. Hol marad a nem népi német történet? Kezdetből fogva nem gyűjtötték, nem foglalkoztak vele? Hol, ki, miért döntött így? A korábbi állandó kiállításához készített (ma már nem hozzáférhető) kiállításvezető tartalmaz egy rövid utalást arra, hogy a tematika szándékosan korlátozódik a

paraszti német kultúrára, amennyiben a német polgárság kultúrája „*nem tekinthető hagyománynak*” (vö. Fatuska é.n.). (Ennek az állításnak az elemzése messzire vezetne.) Lehet, hogy csak arról van szó, hogy ennek a múzeumnak annak idején pontatlanul adtak nevet? Valójában német néprajzi gyűjteményt akartak létrehozni?

49.

A *Mi és a többiek* új állandó kiállítás nem vállalhatja magára az egykori döntések terhét. Ugyanakkor vállalnia kell ennek örökségét, és meg kell jelenítenie ezzel kapcsolatos álláspontját. A kiállítás Történetek része felvállalja a városi német polgárság és értelmiség történetét, a szövegek és a tárgyak szintjén egyaránt (lásd a tatai fajanszgyárból származó boroscancsót és a hozzá fűzött magyarázatot stb.). Ezek a gesztusok jeleznek egyfajta szemléletváltást, talán annak felismerését, hogy egy társadalmi múzeumban a szociokulturális rétegeknek ez a fajta éles megkülönböztetése értelmetlen és terméketlen. Különösen a nemzetiségi szempontból hangsúlyos kérdések – asszimiláció, disszimiláció, identitás – történeti elemzése mutathat rá a német-ség polgári és paraszti rétegei közötti bonyolult összefüggésekre, amely a tárgyak szintjén is megjeleníthető (lásd német nyelvű imakönyv-, biblia, kalendáriumkiadás, nemzetiségi nyelvű tankönyvek stb.). Kitűnő kiindulópont lehetne az összefüggések ábrázolására a paraszti származású, germanista Bleyer Jakab alakja, aki az első olyan német politikai mozgalom vezéralakja volt, amely már kifejezetten a paraszti tömegekből építette bázisát...

50.

Egy állandó kiállításban azonban keveslem e fontos problematikának a gesztusok szintjén való (öszönös?) megjelenítését.

Emelet: Tárgyak

51.

A bevezető szöveg ígérete szerint ebben a kiállítási egységben a kiállított darabok a raktár káoszából „*bukkannak elő, mint leggyakoribb tárgyak*”. Izgalmas megközelítés. A gyakori tucat-tárgyak kérdése, „*a muzealizált trivialisitás*” fontos múzeumelméleti-tárgyelméleti kérdések forrása, amely a Heimatmuseum típusú muzeális intézmények – a nagy történeti-antropológiai összefüggéseket elfedő – „*érdekes egyformaságának*” problematikájáig vezetheti a muzeológust és a látogatót (vö. Korff 2004). Állandó kiállítási koncepcióként azonban akkor fogadnám lelkesen ezt a bemutatási elvet, ha a kiállítás más egységeiben ugyanebből a gyűjteményből más szempontból kiválasztott tárgyakkal is lehetne találkozni. Mert egészen biztosan vannak egyedi, életrajzi, különleges, sorozatokat alkotó (stb.) tárgyak is – ugyanebben a gyűjteményben. Nekem tehát ezzel kapcsolatban marad egy erős hiányérzetem, ami persze egyáltalán nem biztos, hogy a gyűjtemények szerkezetében és lélektanában kevésbé bennfentes látogatókban is megfogalmazódik.

52.

Erősen kisarkítva a kérdést, a „raktári káosz” koncepcióvá emelése akár az egész állandó kiállítás létjogosultságát is megkérdőjelezi. Ha tudnillik a kurátorok (valóban) ilyen szinten szolgáltatják ki, engedik érvényesülni magát a gyűjteményt, akkor mi különbözteti meg magát a kiállítást a gyűjteményi raktár részleges vagy teljes megnyitásától?

53.

Ez azonban tényleg csak a kérdés kisarkítása, hiszen ebben a kiállításban valójában van egy (illetve több) értelmezési szint is, ami a gyűjteményi raktárakból rendszerint hiányzik.

54.

Az értelmezés első szintje a muzeológiai: szembenézés azzal az ellentmondással, hogy a gyűjteményképzés alapelve majd negyven éven keresztül az etnikai tárgyak begyűjtése volt, eredménye viszont egy első ránézésre kifejezetten nem etnikai gyűjtemény, paraszti tucattárgyakkal, amelyekkel (kis túlzással) bármelyik környékbéli falu tájházát be lehetne rendezni. Ez így önmagában is bátor vállalása a múzeum múltjának, és egyben jövőjének: hiszen a tárgyakhoz tapadó adatok, történetek hiánya utólagos dokumentációs és terepmunkát követel majd az utódoktól az etnikus „bélyeg” megerősítése vagy lefosztása (esetleg zárójelbe tétele) érdekében. E bátor szembenézés azonban sajnos nem következetes: a migrációt bemutató installációs egység két olyan tárgyrekonstrukciót (fiktív tárgyat) is tartalmaz, amelyek eltérnek a gyűjtemény „be-

vallásának” szándékától. A kitelepítés szimbolikussá vált „batyú” és a Németországból hazaküldött „csomag” szerepeltetése az amúgy is problematikus besorolású („migrációs”) tárgyak között ebben a kiállítási kontextusban vállalhatatlan!

55.

Az értelmezés azonban messze nem ér véget a gyűjteményi szinten, hiszen a kiállítás látványát és egyben rendező metaforáját adó „dobozok” egészen biztosan nem a raktár káoszából bukkanak elő... A térben valóságosan fölépített, s egyben az emberi gondolkodást, a tárgyak és népek kategorizálását végző dobozok számomra a bevezető szövegben tárgyalt, a világ észlelése szempontjából hasznos, de ugyanakkor veszélyeket hordozó sztereotípiákat testesítik meg. Akárcsak a dobozokba fölfestett, kétnyelvű vezérfogalmak, amelyek részben a tárgyra, részben a témákat kísérő irodalmi idézetekre, részben magukra a kurátori szövegekre rezonálnak. A fogalom-idézet-szöveg-tárgy sok lehetőséget rejtő összefüggésrendszerét azonban a kiállításban nem érzem mindenütt következetesnek. A szövegek egy része mintha reflexív módon kitörni készülne a „dobozokból”, míg másik része mintha inkább visszaterelné oda a látogatót. Mindezek összehangolásához nagyon hiányzik két fogalom. Az egyik a „telepes”, amely sajátos mentalitást, világlátást, magatartásformákat takar, gyakorta az etnicitás megtévesztő köntösében. A másik a „polgár”, amely szintén mint – a nemesi-kisnemesi, ha tetszik „magyar” világtól eltérő – mentalitás, nem pedig társadalmi jogállás lehet hasznos magyarázó kategória egyes etnikusnak látszó jelenségek megértéséhez (lásd a „Szorgalom” kategória Berzsenyi-szövegét).

56.

A koncepció a legtisztábban a témákhoz választott idézeteken üt át. A két választott szerző, az egykori etnikus paraszti kultúra kortárs megfigyelője, Berzsenyi Dániel, és ugyanannak kései krónikása, Balogh Robert kiváló ritmusban hozza a külső (magyar) és belső (sváb) nézőpontot, amely még így, a nézőpontok didaktikus ütköztetése nélkül is üdítően sokszólamúvá teszi a kiállítást. Növeli ezt a hatást a két nagyon eltérő beszédmód is: a hűvös, tárgyilagos megfigyelő Berzsenyié és kulturális emlékezet tényeit vallomásos szöveggé átérző Baloghé.

57.

Más kérdés, hogy Balogh Robert személye és szerepe talán magyarázatra szorult volna, ha Berzsenyivel került egy kiállítótérbe. Nem a szöveg minősége miatt, hanem azért, mert Berzsenyi az irodalmi-művelődéstörténeti kánon része és a látogatónak hozzá képest kell befogadnia valahogyan Balogh Robertet, amihez nem feltétlenül rendelkezik megfelelő kulccsal! Balogh szövegei ugyanis tovább növelhetik a kiállítás szólamait, ha tudjuk, hogy könyvei üggyé, a mai sváb kultúra regiszterén túlmutató vállalkozássá váltak, mint ahogyan családjának identitása is: *„Ha vérségi, vagy inkább rasszista alapon vizsgáljuk, akkor csak félig lehetek „igazi” sváb, hiszen csak édesanyám származott magyarországi német családból (három évesen, az utcán tanult meg magyarul). Szépen fejlett, kétoldali, közép-európai identitással rendelkezem, ennek vérségi alapon is megfelelek: feltehetően magyar, horvát, szerb, román és cigány vér egyaránt kering az ereimben. Tudom, hogy nem erre kérdeztél rá, de eleddig már tituláltak büdös cigánynak, büdös zsidónak stb... Ez volt hát a lelki kompenzáció. A válasz előtt még egy tiszteletkör szükséges. Anyukám a generációjának megfelelően identitásproblémákkal terhelten élte le az életét, időnként maga sem tudva, minek vallja magát? Mert mit tett őerte a német állam? Semmit. A magyar?”*⁶

58.

Szintén a „mi és a többiek” téma további elmélyítésének lehetőségét látnám abban, ha esetleg mind az öt témához más megfigyelőnek a szavait hallanánk. Feltárulhatna a sztereotípiákra épülő gondolkodás és nyelv számos regisztere az Eötvös Károly-féle szalon-svábozástól kezdve az uszító újságcikkig, a főszolgabírói jelentéstől Jókaiig vagy Gion Nándorig.

59.

De ne legyünk telhetetlenek, főként mert van még számos témaszövegünk, amelyek újabb és újabb világokat nyitnak meg a látogatók előtt. E magyarázó szövegek nézőpontja azonban kevésbé világos, mint az idézeteké. Az etnikus paraszti kultúra létét írják le bizonyos jellemzők alapján, mintha csak azt bizonygatnák, hogy higgyünk is, meg ne is a kiállított tárgyaknak. Ha azonban az etnikus (?) tárgyak és etnikus (?) témák feszültségmezőjén akarja tartani a látogatót a kiállítás, hogyan maradhatott ki a „szorgalom”, „a vallás”, a migráció”, „az erkölcs” és a „falu” kategóriái mellől a „nyelv” és a „táplálkozás”? A tárgyak, akár „gyakori” tárgyak hiánya

erre biztosan nem lehet magyarázat, ahogyan a szellősen berendezett kiállítóterben a helyhiány sem. A rendező kategóriákat tehát ebből a szempontból önkényesnek érzem, mint ahogyan az egyes tárgyak egyes kategóriákhoz rendelését is (különösen a „falu” és az „erkölcs” dobozokban).

60.

Nehéz megállapítani a fogalmak szerepét is. Ha a sztereotípiák adják a kiállítás vezérfogalmát, akkor jó lenne tudni, kihez tartoznak a fogalmak? A külső vagy a belső nézőpontot rendszerezik? Vagy tisztán a tudományos kutató végkövetkeztetéseit?

61.

De vajon el lehet-e jutni a tudományos elemzésig a kényes fogalmak használata nélkül? Böngezzük a falakat, és nem látunk néhány fontos kifejezést. El lehet kerülni ebben a kiállításban a „sváb”, a „fasiszta”, a „fukar”, a „bigott” szavakat? A kényes témát – s a kisebbségi téma minden körülmények között az – felvállaló múzeum az alapkőletételtől kezdve keskeny hídon egyensúlyoz. Lehet, hogy itt is minden fogalom mérlegelésre került a politikailag korrekt beszéd érdekében?

62.

Összefoglalva tehát e kiállításrészt, azt látjuk, hogy a látszólagos koncepciótlanság („káosz”), amit a látványos bevezető installáció beharangoz, valójában egy nagyon is rétegzett, ám kissé valóban kaotikus koncepció, amely legalább öt szintből áll (tárgyak; fogalmak; magyarázó szövegek; idézetek formájában megjelenő sztereotípiaszövegek; maguk a rendező kategóriák-dobozok). Ráadásul ott van a hatodikként a történetek szintje, amelyeket a földszinti bevezető szöveg egy félreérthető mondattal megígér nekünk: „*A tárgyak egyediek és történeteket mesélnek.*” Ezt a szintet azonban nem kapjuk meg, mert e pillanatban történetek nem léteznek. Hiányukat fejezi ki szimbolikusan és számomra nagyon plasztikusan a terem közepi installáció, a fotókkal, a „semmibe” kilökött emberekkel, akiket nem tudunk a történeteik és a tárgyaik mellé rendelni.

63.

A leginkább problematikus szint kétségkívül a tárgyaké. Bármilyen izgalmas és újszerű megközelítés központi kérdéssé tenni a sztereotípiákat, a másik bedobozolt értelmezését, a tárgyak itt ehhez csak illusztrációk. A felvetett kérdések sora nem a tárgyakból fakad és nem a tárgyak adnak rá megoldást. Ha megpróbáljuk nagyon leegyszerűsítve megválaszolni azt a kérdést, hogy mire való a múzeumi tárgy, akkor két irányba indulhatunk el. Feltételezhetjük, hogy a tudomány forrása. Ez a szerepkör itt nem érvényesül, a tárgyakhoz nincs elég adat, és az adatok nem állnak össze olyan összefüggésekké, amelyek a föltett tudományos kérdésre – pl. hogy mi egyik-másik sztereotípiá forrása, következménye, igazságtartalma – választ adnak. (Nyilván van olyan kérdés, amire adhatnak választ, pl. egy viseletkutató a múzeum gazdag viseletgyűjteményét tanulmányozva kaphat ilyen válaszokat.) Felvethetjük azonban, hogy a múzeumi tárgy nem a tudomány, hanem az emlékezet forrása, s a múzeum nem más, mint az emlékezet helye, vagy ahogyan Tóth G. P állította: emlékgép. Ahhoz, hogy ez a funkció működni tudjon, a tárgyakat nem elég raktározni, hanem újra és újra „magnetizálni” kell őket, hogy meg tudjanak maradni az „emlékezés asszociációs médiumaként” (Tóth G. 2008). Úgy tűnik azonban, az ehhez szükséges munkát ebben a gyűjteményben az elmúlt évtizedekben egyszerűen nem végezték el. Talán soha nem is volt cél, bár mint Kuti Klára tanulmánya utal rá, a jelenleg is folyó szisztematikus gyűjteményfeltáró munka egy-egy tárgy esetében képes lesz majd rekonstruálni a hiányzó dokumentációt, ami újra médiummá teheti ezeket a tárgyakat. De e pillanatban ezt még nem látjuk! Ahol viszont jól érzékelhető ez a jelenség, az az intézmény közelmúltban lezajlott *Vendégségben a múzeumban* című időszakos programsorozata volt, amelynek keretében német nemzetiségi települések hozzák magukkal a múzeumba egy kamarakiállításba szervezve saját tárgyaikat. (vö. Kuti 2015). Morfológiai értelemben ugyanazokról a tárgyakról van szó, mint amelyek az állandó emeleti kiállításrészbe kerültek: egy melence, egy talicska, egy kávédaráló, egy kenderfésű stb. Ezek azonban igazi emlékező, érzelmekkel feltöltött „fontos” tárgyként érkeztek a múzeumba, illetve tértek vissza a saját, működő emlékgépükbe, a falusi helytörténeti gyűjteménybe vagy tájházba.

64.

A tatai német nemzetiségi múzeum – ez csak a ragadványneve, hisz hivatalosan a Tatai Német Nemzetiségi Kiállítás névre van kiállítva a működési engedélye – hivatalosan sem küldetésnyilatkozattal, sem gyűjtőkörrel nem rendelkezik, gyűjtőterülete „néprajz, történet” (sic!), és ezzel a kiállítással akar kitörni abból a hallgatásból, ami az elmúlt időszakban övezte. A kiállításnak és a hozzákapcsolódó közönségfejlesztésnek nem kisebb tétje van, mint az, hogy az intézménynek létezh-e sajátos mondanivalója, van-e létjogosultsága. Évekig csend és hallgatás jellemezte a múzeum külvilággal való kapcsolatát, és káosz és hiány uralkodott a falak között, a raktárakban, a leltárkönyvekben, a dokumentációkban. Hogyan nyúlhat két minden tekintetben kezdő muzeológus a feladathoz abban az esetben, ha az első, amit feltételül kapnak, egy állandó kiállítás elindítása? Hát úgy, hogy mindenekelőtt saját magát, előzetes ismereteit, kérdéseit, kíváncsiságát – ha úgy tetszik, tapasztalatlansága bátorságát – és munkáját teszi bele a feladatba, és ezt a kultúratudományból hozott reflexivitással teszi. A fenti kritikai észrevételek – szabályszegés, ellentmondás vagy egyenletlenség – egyik része épp ezért teljes mértékben helytálló, aminek összefoglalásáért én magam – mint a kiállítás egyik kurátora – nemcsak köszönetet mondok, hanem el is fogadom őket. Alábbiakban azokra a konceptuális felvetésekre reagálok, amelyek által teljesebbé tehető a múzeum szűkebb szakmai és tágabb közéleti recepciója.

65.

A „mi és a többiek” cím valóban az egyik legvitatottabb és legprovokatívabb része a kiállításnak, mert megtagadja azt a választ, hogy ki a „mi” és ki a „többiek”. A tagadás tudatos, hisz épp azt a felismerést akarja kikényszeríteni a látogatóból, hogy a két névmás interdependens és szituatíve változtatható, változtatandó. Többség és kisebbség elvi–eszmei viszonyát tükrözi. Tükrözi azonban azt a muzeológiai állásfoglalást is, amiben „a múzeum” a „mi” és a hazai német kisebbség a „többiek”. Ezzel reflektálunk az intézmény alapításkori koncepciójára és jelenkori örökségére, mely úgy hozta létre ezt a gyűjteményt, hogy nem volt közösségi bázisa. Pedig az alapítás idején, 1972-ben már nem egy olyan helytörténeti gyűjtemény létezett az országban, mely sokkal alkalmasabb lett volna a hazai német kisebbség *saját* kultúrájának múzeumi reprezentációjára, ha ez lett volna a cél. De nem ez volt. Kérdés, tekinthető-e kompromisszumnak az a cinizmus, amivel a kádárizmus politikája olyan régióban alapította meg az országos múzeumot, ahol az betölthette a neki szánt *hídszerepet*, és kisebb volt az esélye, hogy olyan kollektív emlékezeti mechanizmusokat indít el – pl. a kitelepítésről és vagyoneklobzásról – melyek aztán ellenőrizhetetlenné válnak. Tükrözi továbbá a cím azt az önreflexiót, mellyel a kurátorok vállalták, hogy saját hangjukon szólalnak meg a tarthatatlanná váló hosszú csöndben. Meggyőződésem azonban, hogy ezek az utólagos magyarázatok csak azért születtek meg, mert a cím elérte célját, gondolkodásra készítetett.

66.

Ez az intézmény mindenestől a nemzetállamiság és nemzettörténet muzealizációjának mintapéldája. Magán hordozza – mint múzeum – a nemzetépítés 19. századi örökségét, a múzeum mint nemzetépítő intézmény autoritását, továbbá a kádárizmus kisebbségpolitikáját. Ez utóbbitől elválaszthatatlan annak magyarság- és nemzetpolitikája. Magán hordozza a néprajztudomány népi- és etnikuskultúra-fogalmának örökségét, mely az alapítás korszakának mainstream paradigmája. Egyértelmű tehát, hogy jelen kiállításkonceptió minden tekintetben erre a komplex örökségre reflektál – a szövegek „szerzőségének” kialakításával is. A kiállítás szövegei arra tesznek – talán nem mindenütt következetesen sikeres – kísérletet, hogy lerombolják a kánon megkérdőjelezhetetlenségét, és a múzeumot mint egy jelentéstermelő aktort jelenítsék meg: egyet a sok közül. A múzeum (a kiállítás, a kurátor) nem több mint interpretátor. Minden tárgy, minden installáció, minden értelemteletti sorrend csak egy a lehetségesek közül. Ezért nincs az installációknak sorrendje, ezért tartottuk meg a körbefogó teret, amit egyszerre, saját impulzus alapján lehet befogadni. Egyetlen magától értődő, önmagát értelmező objektum sincs a kiállításunkban.

67.

A kurátor azonban vállalja az interpretáció felelősségét, és nem engedi meg, hogy bármelyik objektum kiállítottságát ne lehessen számon kérni rajta. Minden objektumról lehet mást gondolni, de nincs olyan objektum, amiről a múzeum (a kiállítás, a kurátor) interpretációját ne lehetne megismerni. Az emlékezet architektúrája installációban kiállított, társadalmi felhívásra érkező tárgyakhoz kértük az adományozó csoportok saját értelmezését. Ezek változatos terjedelműek: a másfél órás interjútól az egysoros üdvözlő sorig terjednek. Amikor az installációban a tárgyak helyet kaptak, a feliratokban felhasználtam ezeket az eredeti magyarázatokat, ha felhasználhatók voltak, de azt, hogy hogyan kapcsolódnak az emlékezet architektúrájába, azt az interpretációt magam, mint kurátor vállalom.

68.

Az emlékezetfalba beépítésre került egy képernyő. Ezen kaptak helyet a felhívásra érkező elektronikus tartalmak (képalbumok, zenei felvételek stb.), illetve a gerlingeni városi múzeum projektje a kitelepítésekről szóló visszaemlékezésekről.² Az emlékezetfalban nemcsak az egyéni és csoportos emlékezet tárgyai vannak, hanem a hivatalos emlékezetőrzők objektumai is: a tatai német nemzetiségi gyűjteményből a türelemüveg, a Kuny Domokos Múzeumból az Esterházy boros kancsó, a magyar állam vagy a gerlingeni múzeum „emlékezeti tárgyai”, mint ilyenek kerültek ide.

69.

Az elektronikus tartalmak prezentációja kidolgozatlan maradt, épp az az interpretáció hiányzik belőle, ami elhelyezné azokat az emlékezet architektúrájában. A múzeum digitális stratégiájának fejlesztésével együtt ez a tartalomfejlesztés is a közeljövő feladata.

70.

A *Történetek* a múzeumépület földszinti terében van. Ez pillanatnyilag a múzeum közösségi tere. Ezért elsődleges szempont volt, hogy az installáció a lehető legkevesebbet foglaljon el a térből, és a háttér, kulissza szerepét töltsse be. Az időfolyam kép-szöveg szövete elsősorban nem az egyszeri látogatónak készült, hanem a rendezvények rendszeres közönségének. Ha úgy tetszik, politikai statement a magyarországi németek politikatörténetéről. Az intézmény minden eventül rendezendő eseményének a háttere. Az időfolyam másik célközönsége az iskolai csoportok. Szeretném elérni, hogy a tanárkollégák rendszeresen elhozzák az osztályokat a múzeumba, és bármelyik történeti korszak tárgyalásánál tudjunk hozzátenni az iskolákban oktatott nemzettörténethez, illetve a történetírás és emlékezet viszonyához.

71. Egy példa: az időfolyam korszakolásában a hosszú 19. századot 1789 és 1918 között ábrázoltuk. A korszakok mindig két feszültség teli fogalmat kaptak címnek. Idézek a *Múlt és Nyelv* tábla bevezető szövegéből:
72. „A francia forradalom mérőföldköve lett annak az útnak, melyen az európai abszolutista monarchiák nemzetállamokká alakultak át. A hosszú 19. század a felvilágosult, racionalista, liberális embereszmény és a polgári szabadságjogok hirdetésének jegyében telt. Európa nyugati és keleti fele között azonban nem szűntek meg a régtől való határok, és ezt az utat jellegzetesen eltérő eszközök és intézmények jelölték.
73. Amikor II. József a soknyelvű, hatalmas Habsburg Birodalom hivatali nyelvét a németet tette, elsősorban a közigazgatás és a gazdaság irányíthatósága vezette. A magyar köznemesség azonban ezzel a lépéssel a vármegyei közigazgatásban régtől való előjogát látta megdőlni. Attól tartott, hogy alkalmasint kiszorul kiváltságos pozícióiból. A magyar nyelvnek, mint a közbeszéd, a tudományok, a művészetek vagy az irodalom nyelvének az ápolása azonban ezzel a viszályal lendületet kapott. A nyelv alkalmas eszköznek bizonyult arra, hogy a mindenkitől elkülönülő sajátosságot, a nemzeti önazonosságot megfogalmazza. Hasonlóan zajlott ez egyébként ahhoz a mozgalomhoz, ahogyan a német nyelvű középosztály a francia kulturális fölény ellen a német nyelvű kultúrát tekintette elkülönülése legfőbb eszközének.”
74. A tablón a következő képek szerepelnek: az E. Glatz által szerkesztett *Pester Zeitung* első számának címlapja, a Carl Benkert (Kertbeny) szerkesztette *Jahrbuch des deutschen Elements...* első számának címlapja, Th. Schröer *Über Erziehung und Unterricht in Ungern* címlapja, S. L. Roth *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* címlapja, Joh. Eimann *Der deutsche Kolonist...* című munkájának címlapja és Hölbling M. *Baranya ... orvosi helyiratának* két lapja, ahol a nemzetkarakterológiai jellemzéseket olvashatjuk. Már az a tény, hogy a tabló képei maguk is írott, nyomtatott művek lapjait mutatják, utal arra a tényre, hogy a korszak a *res publica litteraria* nagy korszaka, a politikainemzet- vs. kultúrnemzet-képzet versengésének kezdete. A képeket apró kérdések kísérik: *Milyenek vagyunk mi és milyenek a többiek? Miben áll a nemzetek különbözősége? Lehet-e többnyelvű egy nemzet? Mi a szerepe a német nyelvű városok polgárságának a magyar nemzetépítésben? Mi a kultúra és a művészetek nyelve? Megismerhető-e a más nyelven született alkotás? Hogyan áramlanak a kulturális hatások a nyelvek között?*
75. Kérdéseket mindig azért használok a szövegekben, hogy ha valaki nem akar sokat olvasni, akkor csak a kérdéseket feltéve válaszoljon saját maga. Vagy ne is válaszoljon! Tegye el csak a kérdést kérdésként.
76. A képekben felidézett művek szerzői személyes sorsukban és munkásságukban jellegzetesen eltérő válaszokat adtak a hazai németiség nemzetépítő szerepének kérdésére, illetve asszimilációjának értelmére, céljára, lehetőségére.⁸
77. A hosszú 19. század derekán, a következő táblán *ország és haza* feszültségét, az 1848-as szabadságharc és a politikai nemzetépítés kudarcát már csak két emblematikus kép kíséri: az 1848-as nemzetgyűlés megnyitása és az ország ethnographiai térképe a korszak végéről. A történelem időfolyama itt 1848 nyaráig egységes kékké válik, és aztán szétszakadnak a folyóágak, zavaros barna színük itt is, másutt is, a meghasonlást, a háborút jelenti.
78. A felvetett kérdésekre a korszak vége, a *nyelv és állam* fogalompár táblája fog felelni, amikor „a nemzetiesítés, a központosítás és a magyarosítás ... kizárta a közös út lehetőségéből a nemzetiségeket”.
79. Meglehet, hogy a képi anyag értelmezése nagyfokú absztrakciós készséget követel, bár a középiskolai történelem tananyag⁹ megfelelő táptalajt nyújt az értelmezéshez. Az időfolyam nyilvánvalóan nem alkalmas az eseménytörténet kimerítő megismerésére, azonban arra talán igen,

hogy a reformkor–szabadságharc–kiegyezés ismert eseménytörténetének más olvasatára ves-
sen fényt, ahogy ezt a *Történetek* teremszövegben jeleztem:

80.

„Az itt látható elbeszélés válogatás abból a végtelen történetből, ami Magyarországon törté-
ntént. Elsősorban azokat a részleteket válogattuk ki ebből a történetből, amelyek a többség és
a kisebbség viszonyáról szólnak. Sok részlet kimaradt. Nem beszélünk szegénységről és gaz-
dagságról, bátorságról és félelelről, irigységről és büszkeségről. Nem szólnak a nőkről, a
gyermekéről vagy az öregekről. Történetünk csak a politika története. De ez nem az egyetlen
történet.”

81.

A kiállítás két tere jelenlegi állapotában két megközelítést állít egymás mellé: a magyarországi németek emlékezetét és a róluk szóló történeteket, illetve a gyűjtemény történetét. A *Tárgyak* című emeleti tér kiállítása egy gyűjteménytörténeti reflexió. A két tér koncepciójának feszültsége – ha úgy tetszik – abból a tényből fakadhat, hogy maga a gyűjtemény egy olyan kisebbségpolitikai erőterben jött létre, mely nem a hazai kisebbség történetéből indult ki, hanem egy néprajztudományi jelentéstulajdonításból. Ez az etnikus kultúrát csakis népi kultúraként értelmezte. Az intézmény alapításkori küldetésnyilatkozata vagy gyűjtési stratégiája, illetve az akként értelmezhető célok, csak a múzeum rendezetlen irattárából – tervek, beszámolók, jelentések, hivatali levelezések – rekonstruálhatók; megengedem, hiányosan. Ezek a célkitűzések általában magyarországi németekről beszélnek, általában a teljes történeti, kulturális kincs összegyűjtésének szándékával. Hogy kb. az 1980-as évek második felétől stagnáló gyűjtemény, a rendezetlen raktározási helyzet milyen hatással volt a tárgyak összetételére, ma már nem tudható. A jelenlegi raktári állomány azonban csaknem kizárólag egy felszámoló paraszti, vegyesüzemi gazdálkodású lakosság tárgykultúrájának töredékét tükrözi. Nehéz egy adatolatlanul hagyott gyűjtemény koncepcióját elemezni.¹⁰ Jelenlegi hipotézisem szerint a tatai német gyűjtemény tárgyai azért maradhattak adatolatlanok, mert a korszak paradigmájában a származási hely elegendőnek bizonyult egy tételezett, kanonizált, etnicizált tárgykultúra megalkotásához. A múzeumtörténeti összefoglalóból kiderül,¹¹ hogy a korai 60-as évektől a néprajzi gyűjtemény gyarapodásával eleinte inkább *nemzetiségi gyűjteményről* volt szó, és ez csak fokozatosan szűkült le *német nemzetiségi gyűjteményre*. Igaz, fel sem merült a kérdés, hogy a „nemzetiségi” miért „néprajzi”. Az 1976-os leltárkönyvi szétválasztás teremti meg „végleg” a gyűjtemények (magyar–német) ellenfogalom-pár szerinti értelmezését. A tárgyakhoz rendelt etnikus jelentésről nincs adatunk.¹²

A *Történetek* terét a *Múzeumtörténetek* tabló vezeti át a *Tárgyak* terébe, mintegy átível a kisebbségtörténetből a kisebbségi muzeológiába. Egy képet szeretnék kiemelni ebből az ívből. A képen színpadi viseletbe öltöztetett nagylányok lánctánca látható. A felvétel 1952. május 1-én készült Morvay Judit mágocsi gyűjtőútján (NM F102993). A gyűjtéshez tartozó másik kép (NM F 102973) leírása szerint „*Táncműsorral szereplő úttörők. Ruhájuk részben tervezett, részben a helyi sváb lakosoktól kölcsönkért (szoknya).*” A mi tablónkon a kép és felirata arra utal, hogyan válik a népi kultúra színpadias szcenáriója a nemzetállami és kisebbségpolitikai ideológiák eszközévé. Ezen az ideológián keresztül jutunk el a kisebbségi muzeológiáig.

A *Tárgyak* című tér ún. *tárgykáosz* installációja szimbolizálja a kiállításra készülő muzeológusok munkáját. A raktár káoszából kibukkanó tárgycsoportok értelmezését szimbolizálják a sztereotíp gondolkodást megtestesítő dobozok. A forgatókönyv létrejöttében lényeges a sorrend: a legtipikusabb, leggyakoribb tárgyakban véltük felismerni a németekre vonatkozó etnikus sztereotípiákat. Azért hiányozhat a sztereotípiák – és az azokat körbejáró fogalmak – közül *a nyelv, a táplálkozás, a fasiszta vagy a polgár*, mert ezek a fogalmak *nem voltak felismerhetők* a raktárban. Az etnikus ellenfogalom-pár mentén konstituálódó két gyűjteményi egység – a tatai múzeum magyar néprajzi és német nemzetiségi gyűjteménye – olyan gyűjteményi jelentést konstruált, mely szerint – ironikus túlzással – a Tata környéki németek nem ettek, a németek viszont nem öltözködtek. Még a klasszikus magyar néprajztudományi taxonómiába szocializált néprajzkutató is tudja, hogy ezek a tárgyak, tárgycsoportok (vallási élet tárgyai, munkaeszközök, szokásvilág tárgyai stb.) valójában nehezen rendezhetők kizárólagos rendszerré. A dobozok háttérét szolgáló szófelhők grafikai műfajválasztása utal erre a megközelítésre: megfoghatatlan, megindokolhatatlan, kézzel nem fogható sejtések, halovány gondolatok, megérzések, hallomásból ránk maradt ítéletek...

86.

Tény és való, hogy a gyűjteményben nincs egyetlen egy tárgy sem, mely a hazai németek kitelepítéséről adna hírt. Az adattárban sem található olyan szöveg, amely ezt érintené. A kádárizmus kisebbségpolitikája – híven a politikai ideológiához – a múzeum létét az elrendelt felejtés feltételéhez kötötte, és az 1980-as évek végére, mire a történettudományban megkezdődött a forrásfeltárás és feldolgozás, addigra a gyűjteményezés már stagnálni kezdett.¹⁵

87.

A gyűjteménytörténeti kiállítási koncepcióhoz alkalmasint jobban illeszkedett volna, ha egy teljesen üres dobozt állítunk ki a migrációhoz fűződő fogalmak szófelhőjével. A dobozok berendezésében volt egy eszközünk, mely a migrációs dobozhoz érve technikailag szétfoszlott: a doboz főszínevel megegyező kicsinyített, torzított tárgyrészeket építettünk, amiből a valós tárgyak anyagokkal, színükkel, valóságukkal kiemelkednek, mint egy elmosódott emlékből a konkrét dolgok. Az eredeti elképzelés szerint a bőrönd, a batyu és a postai csomag lett volna a színtelen imágó. A megvalósítás technikai akadályát megkerülve végül tárgyak és emberek mobilitását szimbolizáló tárgyakat és tárgyimitációkat válogattunk össze.

88.

A tatai német nemzetiségi múzeum a következő gyűjteményi stratégiával várja a fenntartó és a szakmai felügyelet elhatározását a múzeum jövőbeli rendeltetéséről:

89.

A gyűjtemény célja az ország területén valaha élt és a jelenkorban élő német kultúra – tárgykultúra, emlékezet, dokumentumok... stb. – összegyűjtése, megőrzése és közzététele, ide értve – a mindenkor ország területén valaha élt német nyelvű és/vagy identitású történeti nemzeti kisebbségi csoportokat;

- azon német nyelvű és/vagy identitású csoportokat, amelyek valaha önkéntesen vagy kényszerből elhagyták Magyarország területét, de emlékezetükben kötődnek egykori lakóhelyükhöz;
- azon német nyelvű és/vagy identitású csoportokat, amelyek az elmúlt századok során a globális politikai okokból módosított államhatárok között valamikor is a magyar állam területéhez tartoztak;
- azon csoportokat, melyek a globális migráció során bármilyen időtartamban az ország területén éltek vagy élnek és kötődnek a német nyelvű kultúrához.

90.

A gyűjteményi koncepció alapja, hogy a magyarországi német csoportok identitása saját önmeghatározáson alapul, diszkurzív és szituatív, más egyéni és csoportidentitásokkal párhuzamosan van jelen, időben változik, és megjelenését, illetve megjelenítését befolyásolja az adott pillanat beszédmódja. Azaz a múzeum elfogadja, hogy a megőrzésre átvett objektumai ebben a változékony és önmeghatározáson alapuló viszonyrendszerben kapcsolódnak a német kultúrához.

91.

A múzeum gyűjtési koncepciója hangsúlyt fektet a jelenkori kultúra gyűjtésére, őrzésére és közzétételére: azaz minden olyan objektumot gyűjt, mely a jelenkori társadalom (egyén vagy csoportok) megítélésében alkalmas a magyarországi német kultúra szimbolizálására. A jelenkori kultúrát tehát tágan értelmezi, mely a múlt emlékezetét összeköti a jövőre irányuló várakozással.

JEGYZETEK

1 2014. áprilistól – 2015. márciusig „Daniel Stein – Margaretha Keiber 1912” *Az újra felfedezett hartai bútor* (időszaki kiállítás) Kurátor: Busa Mónika.

2 Malomból múzeum. A forgatókönyvet Balázs György és Kuti Klára írta, rendezte Balogh András, készítette a Pazirik Informatikai Kft, 2015.

3 1100 év együttélés: Németek Magyarországon a honfoglalástól napjainkig (állandó kiállítás 1997–2004; Forgatókönyv: Fatuska János)

4 A kiállítás grafikusa Kemény Márton János.

5 <http://sigrid-sigurdsson.de/ade/>

6 http://bdk.blog.hu/2007/07/09/balogh_robert_intervillam

7 Gerlingen, Stuttgarthoz közel, Tata testvérvárosa. 1945 után a hazai németek döntő részét Baden-Württembergbe telepítették, a gerlingeni városi múzeum külön enteriőrrel emlékezik a hazai németekre. A múzeumi projekt során gimnazisták beszélgettek a visszaemlékezőkkel. Ezekből kaptunk meg három interjút.

8 „Ebben a diskurzusban három álláspont különíthető el világosan: az első, Th. G. Schröer által képviselt eszmeiség fenntartás nélkül elismerte a magyar nyelv és kultúra vezető szerepét és a magyarok politikai szupremáciáját, azonban továbbra is a biedermeieres kultúraápolás visszafogottságát mutatta. A második C. M. Benkert (később Kertbeny Károly) által elfoglalt felfogás kiemelte a németiség és magyarság közötti kultúráközvetítés fontosságát, inkább az intellektuális német-magyar típus mellett szállt síkra, amelynek nyelvében németnek, érzéseiben magyaroknak kellett lennie. A harmadik, E. Glatz által képviselt álláspont megvédte a magyarországi „német elem” jogait, követelte nemzetiségként való elismerését, és különösen ragaszkodott az anyanyelvi képzés jogához. Mindhárom nézetből egyértelműen kiviláglott a hungarus örökség, amelyből a teljesen megváltozott politikai helyzettel való konfrontációban eléggé különböző és politikailag divergáló következtetéseket vontak le.” (Seewann 2015:268–269.)

„[S. L. Roth] 1842 májusában írt *Der Sprachkampf in Siebenbürgen* című írásában nemcsak az ott élő németek, hanem a románok pártjára is állt, és határozottan kiállt mindkét csoport anyanyelvi jogai mellett az iskola és a közélet területén. ... Glatzcal ellentétben Roth nagy visszhangot váltott ki írásával, lelkesedésre talált az erdélyi szászok körében, óvatos egyetértésre lelt Széchenyi Istvánnál...” (Seewann 2015:275–277.)

Eimann és Hölbling szövegei a korabeli etnikuskultúra-fogalom nemzetkarakterológiai alapjait idézik.

9 A forgatókönyv megírása során Gerhard Seewann személyes segítsége és monográfiái (Seewann 2012; 2015) mellett a következő tankönyveket tekintetem referenciának: Száray Miklós, *Történelem III.* és Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó, *Történelem IV.* (Mindkettő a Műszaki Kiadó kiadása).

10 A népi kultúra táji-történeti tagolódása tézisének és a tatai múzeumi gyűjtemények leltárkönyvi rendjének összefüggéseit elemeztem a Néprajzi Értesítőben (Kuti 2016.)

11 Fülöp – Kisné 2002.

12 Részletesen lásd Kuti 2015.

13 A migráció önmagában közigazgatási határokat átlépő vándorlást jelent és nincs jogi vagy szándék szerinti konnotációja. A kényszermigráció, elűzetés, kitelepítés, menekülés, kényszermunka... stb. az általános fogalom alá besorolható és kontextus szerint differenciálható. Ld. még Gerhard Seewann *Bevölkerungsverschiebung* vagy Tóth Ágnes *telepítés* fogalmait: mindkét fogalom azt a népességmozgást idézi, amely kívülről jövő hatalmi intézkedés következménye függetlenül annak erőszakosságától vagy jogtalanságától.

14 Vö. Seewann 1992.

15 Épp ezért nem meglepő, hogy a 2016 decemberében átadott irodalmi pályázatunk alkotásai szinte teljes egészében a hazai németiség identitásának traumatikus töréseit érintik: a háború alatti, kikényszerített színvallás miatti meghasonlást, a kitelepítést, a nyelvvesztést vagy az új nyelv keresését. Mind olyan személyes sors történetek, amelyek semmilyen módon nem kerültek bele a múzeum leszűkített, kanonizált kultúraértelmezésébe. Az „irodalmi intervenció” célja épp az volt, hogy szövegek „beavatkozzanak a kiállításba, ha tetszik, erőszakkal dűlják fel az eddigi narratívát”.

IRODALOM

DAWID, EVELYN – SCHLESINGER, ROBERT, HG.

2012 Texte in Museen und Ausstellungen. Ein Praxisleitfaden. Bielefeld: Transcript. /Schriften zum Kultur- und Museumsmanagement/

ELPERS, SOPHIE – PALM, ANNA, HG.

2014 Die Musealisierung der Gegenwart. Bielefeld: Transcript.

FATUSKA JÁNOS

é.n. [1985] Der große Schwabenzug. Tata.

FEJŐS ZOLTÁN

2013 Az évszázad és az én világa. Diskurzusok az „egy tárgy” muzeográfiájában. Néprajzi Látóhatár 22(2):32–65.

FÜLÖP ÉVA – KISNÉ CSEH JULIANNA, SZERK.

2002 A tatai múzeum története, 1912–2002, Tata: Kuny Domokos Múzeum.

GYÁNI GÁBOR

2016 A történelem mint emlékmű. Budapest: Kalligram.

HORNIG KÁROLY

1912 Veszprém múltja és jelene. Veszprém: Egyházmegyei Könyvnyomda.

KORFF, GOTTFRIED

2004 A tárgykultúra múzeumi feldolgozásának nehézségei. A muzealizálás mint intézményeken túlmutató trend. *In* Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény. Fejős Zoltán – Frazon Zsófia, szerk. 18–27. /MaDok Füzetek, 2./

KÓSA LÁSZLÓ

1989 A magyar néprajz tudománytörténete. Budapest: Gondolat.

KOVÁCS ÁKOS

2006 A kitalált hagyomány. Budapest: Kalligramm.

KUTI KLÁRA

2015 Német tárgyak a német nemzetiségi múzeum kiállításában (módszertani jegyzetek). *In* A Kuny Domokos Múzeum Közleményei, 21. László János, szerk. 167–172.

2016 Mi és a többiek – a tatai német nemzetiségi múzeum új állandó kiállításáról. Néprajzi Értesítő 97:169–178.

MANHERZ KÁROLY, SZERK.

1998 A magyarországi németek. Budapest Útmutató Kiadó. /Változó világ, 23./

PUKÁNSZKY BÉLA

2000 Német polgárság magyar földön. Budapest: Lucidus Kiadó. /Kisebbségkutatás könyvek./

SCHLEICHER VERA

2011 A múzeum gyűjteménye Laczkó Dezső idején (1903-1932). *In* Emlékkötet Laczkó Dezső (1860–1932) születésének 100. évfordulójára. S. Perémi Ágota, szerk. 80–98. Veszprém: Laczkó Dezső Múzeum.

SEEWANN, GERHARD

1992 Siebenbürger Sachse, Ungarndeutscher, Donauschwabe? Überlegungen zur Identitätsproblematik des Deutschtums in Südosteuropa. *In* Minderheitenfragen in Südosteuropa. Beiträge der Internationalen Konferenz: The Minority Question in Historical Perspective 1900–1990. Inter University Center, Dubrovnik, 8–14. April 1991. G. Seewann, Hg. 139–155. München.

2012 Geschichte der Deutschen in Ungarn, Vol. 2. Marburg: Verlag Herder-Inst.

2015 A magyarországi németek története, Vol. 2. Budapest: Argumentum.

SZILÁGYI MIKLÓS

1990 Szándékok és eredmények a vidéki múzeumok néprajzi gyűjteményének megalapozásában (1920 előtt). *Ethnographia* 101(1):1–50.

TÓTH G. PÉTER

2008 Helytörténet - lokális történet és az „emlékgép”. A helytörténeti múzeum mint a lokális emlékezet helye. *Néprajzi Értesítő* 90:9–38.

WILHELM GÁBOR

2014 Migránsok és tárgyi kultúra. Elméleti és módszertani megjegyzések. *In* Vándorló tárgyak. Árendás Zsuzsa – Szeljak György, szerk. 23–61. Budapest: Néprajzi Múzeum. /Tabula könyvek, 12./